

Brána vzdělání otevřena – Open Access workshop

Matěj Myška

Otevřený přístup (open access) znamená bezplatný neomezený online přístup k vědeckým výstupům, zejména k plným textům článků publikovaných v recenzovaných časopisech, ale i k dalším informačním zdrojům. Historií, popisem fungování publikačních modelů, ale i diskusí možných problémů tohoto nového fenoménu v publikaci vědeckých poznatků se věnoval workshop, který uspořádal Ústav práva a technologií v rámci celosvětového týdne Open Access dne 18. října 2010.

Po úvodním přivítání účastníků moderátorem JUDr. Radimem Polčákem, Ph.D. dostal slovo RNDr. Miroslav Bartošek, CSc. z Ústavu výpočetní techniky Masarykovy univerzity. Hnutí Open Access vzniklo, jak uvedl M. Bartošek v úvodu své přednášky, jako možná odpověď na současné problémy ve vědecké komunikaci. Příčinou těchto problémů je jednak tzv. „serials crisis“, tedy stav, kdy růst ceny odborných periodik převyšuje inflaci, dále neustále rostoucí počet publikovaných článků a časopisů, které jsou ale často těžko dostupné, a to zejména z důvodu vysoké ceny, ale i restriktivní licenční politiky. Jako další důvod identifikoval i celkovou pomalost procesu publikace nových poznatků, která může v tradičním tištěném a „uzavřeném“ odborném časopisu trvat až jeden a půl roku. Historicky pak definice Open Access vychází, jak poznamenal M. Bartošek, ze tří hlavních iniciativ, nazývaných souhrnně jako BBB-iniciativy. První z nich, Budapešťská iniciativa¹ byla formulována na půdě Open Society Institute v únoru roku 2002 a obsahuje definici základních principů Open Access. Chronologicky druhým aktem v historii Open Access bylo Prohlášení z Bethesda² z dubna 2003, které stanovilo zásady jak postupovat při implementaci principů Open Access. Třetím důležitým dokumentem byla tzv. Berlínská deklarace,³ která byla přijata na konferenci pořádané společností

Maxe Plancka v Berlíně v říjnu 2003. Deklarace, kterou podepsalo již 294 vědecko-výzkumných institucí, zejména vyzývá vědeckou komunitu k publikování v režimu Open Access a zdůrazňuje význam Internetu pro dosažení tohoto cíle. „Masarykova univerzita podepsala Deklaraci jako vůbec první česká univerzita týden před konáním tohoto workshopu,“ neopomněl zmínit Bartošek a připojila se tak po bok Grantové agentury ČR a Akademie věd ČR, které podepsaly Deklaraci v roce 2008.

Hlavní cíle Open Access, které vyplývají i z výše uvedených dokumentů, je tak odstranění nedostupnosti publikovaných vědeckých výsledků a urychlení vědecké komunikace. Volný přístup by pak měl i zvýšit citovanost článků a povědomí o jednotlivých autorech i prestiž instituce, kterou reprezentují. Open Access, jak dále pokračoval M. Bartošek, je možno realizovat dvěma různými způsoby. První z nich, tzv. „Zelená cesta k Open Access“, spočívá v online auto-archivaci vědeckých výsledků samotnými autory. K realizaci tohoto cíle tak lze využít institucionální či předmětové repozitáře nebo i osobní stránky jednotlivých autorů. Tato auto-archivace, jak upozornil Bartošek, může být i povinná. V souvislosti s tím vyvstává otázka, jak publikovat články v komerčních „neotevřených“ časopisech a přitom realizovat Open Access touto zelenou cestou. Pozornost tak byla věnována i jednotlivým publikačním politikám vydavatelů, tedy kdy a za jakých podmínek auto-archivaci umožňují a v jaké formě.⁴ Zmíněn tak byl například tzv. „Delayed Open Access“ model, tedy zveřejnění článku publikovaného v „tradičním“ časopisu v režimu Open Access až po uplynutí stanovené doby.

V druhém možném publikačním modelu, nazývaném též „Zlatá cesta k Open Access“, jsou výsledky vědecké práce vydávány přímo ve specializovaných časopisech, které svůj obsah volně zpřístupňují online.⁵ „Náklady na publikaci jsou v tomto modelu přenášeny z čtenářů, resp. předplatitelů na samotné autory,“ poznamenal Bartošek. Například v případě publikace v žurnálech od vydavatelství Public Library of Science (PLOS) se ceny za vydání článku pohybují od 1000 do 3000 USD.⁶ Takto

vysoké náklady na publikaci ale málokdy platí skutečně autor, zpravidla je přebírá vědecko-výzkumná instituce, u které je zaměstnán. „Vyloučena není ani podpora z veřejných zdrojů,“ uvedl dále Bartošek. Časopisy uplatňující politiku Open Access nelze považovat za druhořadé oproti časopisům komerčním – splňují standardy vědecké komunity a co do prestiže si nezadají s tradičními periodiky. Například časopis *Medicine* vydávaný Open Access nakladatelstvím PLOS má impakt faktor 13050 – pro srovnání prestižní časopis *Science* má impakt faktor 29747.⁷

Na informačně bohatou přednášku navázala diskuse, které se zúčastnili v panelu i Mgr. Jaromír Šavelka a Mgr. Matěj Myška z Ústavu práva a technologií. Jelikož mnoho Open Access žurnálů využívá tzv. veřejných licencí (nejčastěji Creative Commons, ale i Digital Peer Publishing Licence), byla největší pozornost věnována právě i obecným problematickým právním aspektům těchto licenčních ujednání. „Problémy mohou vzniknout například v situaci, kdy se na článku podílí více autorů, ne všichni souhlasí s jeho zveřejněním pod touto licencí, a přesto je takto zveřejněn,“ nastínil možná úskalí Šavelka. Tato otázka se úzce dotýká i problematiky výhradnosti a nevýhradnosti licencí poskytovaných autory jednotlivým vydavatelům. K vyjasnění těchto složitých právních otázek by mohlo sloužit, jak uvedl Bartošek při představování zamýšlené strategie Masarykovy univerzity k implementaci Open Access, celouniverzitní Copyright Clearing Center Masarykovy univerzity, tedy středisko pro vyjasnění autorskoprávních otázek spojených s publikací vědeckých výsledků v režimu Open Access.

Všichni zúčastnění se v závěru workshopu shodli na tom, že Open Access je zajímavým a progresivním publikačním modelem, který ovšem není, a to zejména v českém akademickém prostředí, příliš rozšířený. Předpokladem jeho dalšího úspěchu je tedy dostatečná propagace. O hnutí Open Access tak bude ještě bezesporu hodně slyšet, a to nejen v rámci příštího Open Access Week, který je naplánován na termín 24. až 30. října 2011.

1 Budapest Open Access Initiative [online].

14. 2. 2002 [cit.2011-01-20]. Dostupné z: <<http://www.soros.org/openaccess/read.shtml>>.

2 Bethesda Statement on Open Access Publishing [online]. 11. 4. 2003. [cit.2011-01-20]. Dostupné z: <<http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm>>.

3 Berlin Declaration on Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities [online]. 22. 10. 2003. [cit.2011-01-20]. Dostupné z: <http://oa.mpg.de/lang/en-uk/berlin-prozess/berliner-erklarung/>

4 Informace o jednotlivých politikách vydavatelů poskytuje portál Sherpa/Romeo, dostupný z: <<http://www.sherpa.ac.uk/romeo/>>.

5 Jejich přehled lze nalézt na portálu Directory of Open Access Journal, který je dostupný z <<http://www.doaj.org/>>.

6 Pro kompletní ceník publikačních poplatků vizte: Publication Fees for PLOS Journals [online]. [cit.2011-01-20]. Dostupný z: <<http://www.plos.org/journals/pubfees.php>>.

7 2009 Journal Citation Reports, Thomson Reuters.